मासरः, पुं, (मस + णिच् + बाहुलकात् अरन्।) भक्तसमुद्भवमण्डः। तत्पर्य्यायः। आचामः २ निस्रावः ३। इत्यमरः। २। ९। ४९॥

मासवर्त्तिका, स्त्री, सर्षपोपत्तिविशेषः। इति शब्दमाला॥

मासान्तः, पुं, (मासस्यान्तः।) अमावस्या। यथा,—

'पक्षान्ते निष्फला यात्रा मासान्ते मरणं ध्रुवम्।
इति समयप्रदीपः॥

संक्रान्तिदिनम्। यथा,—

"मासान्ते म्रियते कन्या तिथ्यन्ते स्यादपुत्रिणी।
नक्षत्रान्ते च वैधव्यं विद्यो मृत्युर्द्वयोर्भवेत्॥
मासान्ते दिनमेकन्तु तिथ्यन्ते घटिकाद्वयम्।
घटिकात्रितयं भान्ते विवाहे परिवर्जयेत्॥"
इति रत्नमाला॥

मासिकं, क्ली, (मासे भवम्। मास + "कालाट्ठञ्।" ४। ३। ११। इति ठञ्।) प्रेतस्य संवत्सराभ्यन्तरे प्रतिमासीयमृतसजातीयतिथिकर्त्तव्यश्राद्धम्। प्रतिमासकर्त्तव्यश्राद्धपक्षनिमित्तकश्राद्धम्। तत्पर्य्यायः। अन्वाहार्य्यम् २। इत्यमरः। ३। ७। ३१॥ मासि भवं मासिकं पार्व्वणश्राद्धं तत्र अन्वाहार्य्यं वर्त्तते। पक्षशेषे अमावास्यायां देयत्वात्। अनु पश्चादाह्रियते अन्वाहार्य्यं हस्त्यश्वोरिति घ्यण् स्वार्थे के अन्वाहार्य्यकच्च। अकृतसपिण्डीकरणस्य वत्सराभ्यन्तरे प्रतिमासं यत् श्राद्धं तच्चान्वाहार्य्यमिति केचित्। इत्यमरटीकायां भरतः॥ तयोः प्रमाणम्।

"षाण्मासिकाब्दिके श्राद्धे स्यातां पूर्व्वेद्युरेव ते।
मासिकानि स्त्रीयो तु दिवसे द्वादशापि च॥"
इति पैठीनसिः॥

'पितॄणां मासिकं श्राद्धमन्वाहार्य्यं विदुर्बुधाः।
तच्चामिषेण कर्त्तव्यं प्रशस्तेन प्रयत्नतः॥'
इति मनुः। ३। १२३॥*॥

मासिककरणस्य व्यवस्था यथा। पौष्टच्छत्रोपानहरहितानि इहलोकं परित्यज्य इत्यादि सर्व्वः सुगन्ध इत्यादि श्रिया देवा इत्यादि वनस्पतिरस इत्यादिमन्त्रचतुष्टयरहितानि च आद्यैकोद्दिष्टवत् मृताहे मृताहे द्वादश मासिकानि कार्य्याणि। एकादशमासाभ्यन्तरे मलमासपाते त्रयोदशमासिकानि। षष्ठमासाभ्यन्तरे मलमासपातेऽपि षष्ठमासिकपूर्व्वतिथावेव प्रथमषाण्मासिकम्। तथा त्रयोदशमासिकस्य पूर्व्वतिथौ द्वितीयषाण्मासिकम्। एवं षाण्मासिकीक्षये प्रथमषाण्मासिकद्वितीयषाण्मासिकत्वेनोल्लेखः। एषां मध्ये यत् पतितं तत् क्षयोकादश्यां अमावस्यायां मासिकान्तरतिथौ वा कृत्वा प्रकृतं कर्त्तव्यम्। अशौचपतितत्वेत्तदशौचान्ते कर्त्तव्यम्। एकादशाहादिश्राद्धानि कतिचित् कृत्वा यदि मृतस्तदा शेषाण्यन्वेनाधिकारिणा समाप्यानि॥*॥ अथ मासिकैकोद्दिष्टश्राद्धप्रयोगः। पूर्व्वदिने निरामिषैकभक्तः परदिने स्नानादिकं कृत्वा एकोद्दिष्टश्राद्धविहितकाले भोज्यमुत्सृज्य कुशब्राह्मणं स्थापयित्वा वास्तुपुरुषादि पूजयित्वा भूस्वामिपितृभ्यः श्राद्धाग्रभागं दत्त्वा दक्षिणामुखः अनुज्ञां कुर्य्यात्। यथा अद्यामुके मासि अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकगोत्रस्य प्रेतस्य अमुकदेवशर्म्मणः प्रथममासिकैकोद्दिष्टश्राद्धं दर्भमयब्राह्मणेऽहं करिष्ये। ॐ कुरुष्वेत्युत्तरम्। ततो गायत्रीं जपेत्। देवताभ्य इत्यादि त्रिधा पठेत्। ततः पुण्डरीकाक्षं स्मृत्वा मृण्मलेन आह्नीयमन्त्रं प्रोक्षयेत्। रक्षार्थमुदकपूर्णपात्रमेकदेशे स्थापयेत्। ततः ॐ अमुकगोत्र प्रेत अमुकदेवशर्म्मन्नेतत्ते दर्भासनं स्वधा। इत्यनेन ब्राह्मणवामपार्श्वे दद्यात्। अपहतेत्यादिना तिलान् विकीर्य्य जलं स्पृष्ट्वा ब्राह्मणाग्रभूमौ कुशपत्रमेकं पातयित्वा तदुपरि अर्घ्यपात्रं संस्थाप्य ॐ पवित्रासि वैष्णवीत्यनेनानखच्छिन्नं ॐ विष्णोर्मनसा पूतमसीत्यनेन प्रोक्षितमेकदलं पवित्रं तत्पात्रे निधाय ॐ अग्नेदेवीरित्यादिमन्त्रेण जलं दद्यात्। ततः ॐ तिलोऽसि सोमदेवत्यो गोसवो देवनिर्म्मितः। प्रत्नमद्भिः पृक्तः स्वधया प्रेतान् लोकान् प्रीणाहि नः स्वाहा। इत्यनेन तिलान् दत्त्वा गन्धपुष्पादिना अर्घ्यं निर्म्माय कुशान्तरेणाच्छाद्य तत् कुशमुद्घाट्य ब्राह्मणे पवित्रं दत्त्वा जलान्तरञ्च दत्त्वा पुष्पान्तरेण शिरःप्रभृतिसर्व्वगात्रेभ्यो नम इति संपूज्य तत् पात्रं वामहस्ततले विन्यस्य दक्षिणहस्तेनाच्छाद्य ॐ या दिव्या इति पठित्वा ॐ अमुकगोत्र प्रेतामुकदेवशर्म्मन्नेतत्तेऽर्घ्यं स्वधा। ततः ॐ अमुकगोत्र प्रेतामुकदेवशर्म्मन्नेतानि ते गन्धपुष्पधूपदीपाच्छादनानि स्वधा। इत्युत्सृज्य एष ते गन्धः एतत्ते पुष्पं एष ते धूप एष ते दीपः एतत्ते आच्छादनम्। ततो ब्राह्मणाग्रभूमौ कुशादिकमपनीय नैर्ऋतिमारभ्य दक्षिणान्तरेखया वामावर्त्तेन जलेन चतुष्कोणमण्डलं कृत्वा तत्र भोजनपात्रं निदध्यात्। तत्र सामिषं सर्व्वमन्नादिकं परिवेश्य ॐ इदं विष्णुरित्यादिमन्त्रेण अन्नादावनखाङ्कुशं निक्षिप्य ॐ अपहतेत्यादिना तिलान् विकीर्य्य ब्राह्मणे जलगण्डूषं दत्त्वा गायत्रीं जप्त्वा अन्ने मधु दत्त्वा तदभावे गुड़ं दत्त्वा घृतं दत्त्वा ॐ मधुवातेत्यादि मधु मधु मध्विति च पठित्वा अन्नमभिमन्त्र्य प्रोक्ष्य ब्राह्मणे जलगण्डूषं दत्त्वा वामहस्तेनान्नपात्रं धृत्वा ॐ अमुकगोत्र प्रेतामुकदेवशर्म्मन्नेतत्ते सामिषान्नं सोपकरणं स्वधेत्युत्सृजेत्। इदं सामिषान्नं इदं हविः इमा गङ्गाया आपः एतान्युपकरणानि यथासुखं वाग्यतः सद। इत्यनेन जलगण्डूषं दद्यात्। ततो गायत्रीं त्रिः सकृदा ॐ मधुवाता इत्यादि मधु मधु मध्विति ॐ अन्नहीनमित्यादि च पठेत्। कुशब्राह्मणपक्षे पुनर्गायत्र्यादि पठेत्। ॐ यज्ञेश्वरो हव इत्यादि ॐ योगीश्वरमित्यादि याज्ञवल्क्याश्लोकत्रयं ॐ तद्विष्णोरित्यादि ॐ दुर्य्योधन इत्यादि ॐ युधिष्ठिर इत्यादि सर्व्वं पठेत्। ततो दक्षिणाग्रान् कुशान् भूमौ संस्थाप्य भूमिं प्रोक्ष्य सर्व्वप्रकारमन्नमुद्धृत्य सतिलमेकीकृत्य वारिणाप्लुत्य ॐ अग्निदग्धाश्चेत्यादिमन्त्रद्वयेन कुशोपरि विकिरेत्। ततो हस्तौ प्रक्षाल्याचम्य दक्षिणकर्णं स्पृष्ट्वा वा हरिं स्मृत्वा ब्राह्मणाय जलगण्डूषं दत्त्वा पूर्व्ववद्गायत्रीं मधुवाता इत्यादिकं मधु मधु मध्विति च जप्त्वा ॐ शेषमन्नं क्व देयमित्यनुज्ञाप्य ॐ इदाय दीयतामित्युत्तरं गृहीत्वा ॐ पिण्डदानमहं करिष्ये ॐ कुरुष्वेत्युक्ते ब्राह्मणसम्मुखे ॐ निहन्मीत्यादिना नैर्ऋतिमारभ्य दक्षिणान्तरेखया जलेन वामावर्त्तेन चतुष्कोणमण्डलं कृत्वा पवित्रं वामहस्तादक्षिणहस्तेन गृहीत्वा वामहस्तान्वारब्धदक्षिणपाणिना दक्षिणान्तां रेखां मण्डलमध्यस्थाने ॐ अपहतेत्यादिनिहन्मीत्यादिमन्त्राभ्यां कुर्य्यात्। तद्दर्भसुत्तरस्यां दिशि क्षिपेत्। रेखोपरि समूलान् साग्रान् कुशानास्तीर्य्य ॐ देवताभ्य इति पठित्वा ॐ एहि प्रेत सौम्य गम्भीरेभिः पथिभिः पूर्व्विणेभिर्देवयानैर्भव्यं द्रविणेह भद्रं रयिञ्च नः सर्व्ववीरं नियच्छ इत्यावाह्य तिलांश्चास्तीर्णकुशेषु विकिरेत्। ततो वामहस्तेन सतिलजलं गृहीत्वा वामहस्तादक्षिणहस्तेन संगृह्य ॐ अमुकगोत्र प्रेतामुकदेवशर्म्मन्नवने निक्षु स्वधा इत्यनेन दद्यात् ततः आह्नीयमन्त्रं सव्यञ्जनं मध्वाज्यतिलसंयुक्तं सामिषं गृहीत्वा पिण्डं कृत्वा ॐ मधुवातेत्यादि ऋक्त्रयं अन्नमीत्यादि च पठित्वा बिल्वप्रमाणं पिण्डं सतिलं द्विगुणसुमकुशत्रयसहितं वामहस्तस्थितपात्राद्दक्षिणहस्तेन गृहीत्वा ॐ अमुकगोत्र प्रेतामुकदेवशर्म्मन्नेष ते सामिषपिण्डः स्वधा इत्यवनेजनस्थाने वामहस्तान्वारब्धदक्षिणहस्तेन दद्यात्। ततः आचम्य हरिं स्मृत्वा पिण्डपात्रं प्रक्षाल्य वामहस्तादक्षिणहस्तेन गृहीत्वा प्रक्षालितजलं ॐ अमुकगोत्र प्रेतामुकदेवशर्म्मन्नवने निक्षु स्वधा इति पिण्डोपरि दद्यात्। ततः ॐ अत्र प्रेत मादयस्व यथा भागमा वृषायस्व इति जप्त्वा वामावर्त्तेनोदङ्मुखो भूत्वा आगमनाच्छ्वासं धृत्वा, तेनैव पथा परावर्त्तमानः प्रेतं भास्करमूर्त्तिं ध्यायन् ॐ असीमदत् प्रेत यथा भागमा वृषायिष्ट इति दक्षिणाभिमुखो भवन् जपेत्। ततः श्वासं त्यजेत्। ॐ नमस्ते प्रेत प्रेत नमस्ते इति कृताञ्जलिर्जपेत्। ॐ गृहान्नः प्रेत देहि इति गृहिणीं पश्येत्। ॐ सदस्ते प्रेत देम इति पिण्डं पश्येत्। ततो नवमनवं वा शुक्लवस्त्रदशाभवं सूत्रं वामहस्तादक्षिणहस्तेन गृहीत्वा ॐ एतद्वः प्रेता वास इति पठित्वा पिण्डोपरि निदध्यात्। ततः ॐ अमुकगोत्र प्रेतामुकदेवशर्म्मन्नेतत्ते वासः स्वधा। इत्यनेनोत्सृजेत्। ततस्तूष्णीं पिण्डं संपूज्य ॐ वसन्तायेत्यादि-